

A SZENT LÁSZLÓ- LEGENDA

AZ ELVESZETTNEK HITT MAGYAR HŐSEPIKÁRÓL 2.

B. Kovács István

77

A feltárt hősepika három központi alakja

Az írás első részében említettem már, hogy a három függőleges világréteget összekötő Világ-Fájának a törzse két részre osztja a középpütt található Föld-Világot: (szemközti nézetből) balra / nyugatra van az innenső fél-világ, jobbra / keletre pedig a túlsó fél-világ. A Jó-t megjelenítő Szőlő-Szült Kálmány / Szégyén János / Szégyén-Halász-Féri az innenső-, a Rossz-at képviselő, Világ-Griffmadár-Vitéz / Feketë-Szurkos-Paji / Világ-Dumóshátú-Vitéz néven szereplő riválisa pedig a túlsó fél-világ vitéze.

▼ Szent László-legendát ábrázoló freskó a 14. századból, Vitfalva. Fotó: Wikipédia, Thaler Tamás

A Szent László-legendában elrabortként bemutatott leány hősepikai előképe Világ-Szépségé, aki „apátó’ és anyátó’ nem született”. Isteni származásának a jele, hogy „Nap és Hold a homlokába’, két csillag a vállába’. Mikor nevetett, arany tubarózsák hullottak a szájába”. A lány szépségének kihangsúlyozása a középkori forrásokból is nyilvánvaló, bár ez eleddig elkerülte a kutatás figyelmét. A Képes Krónika a „szép hugám” megszólítást adja László szájába. Henrik Mügelin már „egy nagyon szép lány”-ról szól, Antonio Bonfini pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy László „odakiált a bámulatos szépségű (!) leányzónak”. Székely István „egy szip leán”-t említ, s Heltai Gáspár is „egy igen szép leány”-ról beszél.

A magyar hősepika három központi alakja „egy órába’, egy minutába” született. Amikor Világ-Szépségé „a világra teremtődött”, nevelőapja, az Ég-Világ vitéze „elígérté a kezét” a túlsó fél-világi vitéznek. Majdani közös otthonuk, a Világ-Vár ott áll a Világ-Úton, a két fél-világ határán. Akárcsak a Világ-Temploma, amely egyetlen alkalomra, Világ-Szépsége esküvőjére épült. Ámde – éppen főisteni teremtése okán – Világ-Szépségének jogában áll elutasítania a számára kijelölt vőlegényt. Mint

mondja, neki az apja (a hősepikában: Atyánk-Teremtő-Jó-Isten) „szabad akaratot adott, hogy a’ho’ mēnjek feleségű’, akit szereték”. Így is tesz! Az innenső fél-világi vitézt választja, aki viszont csak félisten, hisz anyja révén félig ember – egy, a Rima mellett élő 99 éves vén cigányaszszony szülte meg. A leány döntésének egyéb oka is van. Nevelőanyját, Világ-Szép-Asszonyát idézzük: „Őt azé’ teremtetté mē’ nekőnk a Jó-Isten, hogy aki majd Világ-Vitézi lesz, azé’ légyen! Világ-Szépségé csak Világ-Vitézhé’ illik”. Az elutasított kéro ekkor még csupán fél-világi vitéz, vagyis a hatalma nem terjed ki a Föld-Világ egészére. Annak pedig, hogy Világ-Szépsége bárkinek is a kezét nyújtsa, előfeltétele az egész-világi vitézi cím birtoklása. Így hát „kitűzték ezér esztendőre, hogy ha Feketë-Szurkos-Pajinak nem lesz párja, vitéz embër, aki megüssë a párját, akkor hozzáadják feleségű’”. Az ezer esztendőre (amely eposzi túlzás) az innenső fél-világ vitézének van szüksége, mivel ő csak félig isteni származású. Hogy sikerrel szállhasson szembe riválisával, meg kell szereznie azokat a képességeket és készségeket, illetve eszközöket, amelyeknek az utóbbi, születésénél fogva, eleve birtokában van.

A 14. század második felében a pogány hagyományok visszaszorítása, változó sikerrel, immár több mint három és fél évszázada folyik Magyarországon. Az egyház elérkezettnek látta az időt, hogy döntő rohamot indítson. Ennek részeként a szóbeliségben és képi ábrázolásokon is élő pogány hősepikát keresztényi köntösbe öltöztette, s nem máshol, mint a templomok falán örökíttette meg. Ez az ún. Szent László-legendá.

Az átértelmezés leglényegesebb elemei: a roppantott várost Váradra cserélték, Világ-Szépségéből elrabort lány lett, az eredetileg érte vetélkedő két fél-világi vitéz szerepét László hercegre / Szent László királyra, illetve egy kun vitézre osztották, s a leányrablásként / -visszamentésként bemutatott történetet az 1068. évi kerlési vagy cserhalmi csatához kapcsolták. Az ábrázolások elsősorban az ország peremterületein, legnagyobb számban a Szepességben és Gömörben, illetve a Székelyföldön maradtak fenn.

Lássuk a részleteket!

Kivonulás

Erről így írt **László Gyula**: „...a legenda képsorának első jelenetétől eltekintve, valamennyi további jelenet honfoglaláskori örökségünk...” Megállapítása vitatható. Azt ugyanis, hogy

◀ Szent László-legendát ábrázoló freskó részlet a 14. századból. Vitfalva. Fotó: Wikipédia, Thaler Tamás

a hősepikában a „bő Magyarországon” található „roppantott város” ihlette-e a Szent László-legendát ábrázoló falképek kezdő jelenetét, vagy éppen fordítva történt, nehéz egyértelműen eldönteni. Csak az összefüggés nyilvánvaló.

Csatajelenet

A feltárt hősepikában nem szerepel csatajelenet. Úgy látszik, hogy ennek a beillesztése a legenda eseménytörténetébe a keresztényi átfogalmazás következménye. (1. kép)

▲ 1. kép | A küzdelem jelenete a Szent László-legendában [Gelence, Székelyföld]

László és a kun küzdelme

A hősepikában a két fél-világi vitéz viadala soha nem zajlik az egyik vagy másik hős otthonában, hanem mindig semleges helyen. Ez utóbbi a Világ-Fája alatt lévő „aranyszőlősen”, illetve „a feketé fülhő járásában” található.

A Világ-Fája c. történetben így szól a főhős riválisához, Griffmadár-Vitézhez: „Idé hallgass! Két nagy vitéz a Födön nem élhet és Világ-Szépségi kettinké nem lehet. Vagy a tied, vagy az enyím! Amelyik kettőnk közül erősebb lesz, azé lesz Világ-Szépségi!”

A két fél-világi vitéz párviadalát illetően figyelmet érdemlő párhuzamra találunk egy 1725. évi debreceni boszorkányper anyagában. Arra a kérdésre, „Ha Tátos, micsoda erejek s tiszték van a tátosoknak?”, így válaszol a kérdezt: „Viaskodnak az égben a birodalomért.” Ezt a kozmikus méretű párviadalt a magyar szóbeli hagyományban sehol másutt fel nem lelhető módon és érzékletességgel mutatja be az előadó. A Világ-Eleve-Kardja c. történet egyik változatában ez áll:

„Hét esztendeig, hét szempillantásig mindé’ vágják egymást, a két nagy vitéz ember. Errő’ sē egy gomb, mēg arró’ sē egy gomb!

– Nézd – azt mondja –, Szegény-János, mēnjönk öltre! Eggyübebirkoztak hēgyet, vōgyet! A hēgyeket betúrták laposra – errő’ sē egy gomb, mēg arró’ sē egy gomb!” Az idézett szövegből az következtethető, hogy a párviadal nem a birkózással kezdődik. Először – minden bizonnyal – lovon küzdenek meg egymással. Ez látható a Szent László-legendája csatajelenetében is. Nincs is ebben semmi meglepő. **Vargyas Lajos** annak idején számos példát hozott erre a gyakorlatra a török és mongol hősepikából.

A két fél-világi vitéz láthatóan „egyforma erőben, egyforma tudományban” van. Önerejéből egyikük sem képes legyőzni ellenfelét. Ezt igazolja a falképeknek a csatajelenetet bemutató mozzanata: amint a kilőtt nyilvesszők lepattognak az egyikről, éppúgy hatástalan a másik kopjája, noha átdöfi ellenfelét.

A sebezhetetlenség / egyenlő erő képi megjelenítésének nincsenek nyugati párhuzamai. Annál több keleti előzménye ismert. A sebezhetetlen hősök lóháton való küzdelmét egy közép-ázsiai, pendzsikenti falképen is ábrázolták. Az a tény, hogy a Szent László-legendája falképein ezt csatajelenetbe illesztették, minden bizonnyal annak a következménye, hogy a történetet a kerlési ütközethez kapcsolták. Miután a küzdők leszállnak a lóról, öltre mennek. Ilyen, lábon folytatott párviadal látható egy szogd tálon is, ahol a sebezhetetlenséget is hangsúlyozzák. (2. kép)

▼ 2. kép | A küzdelem jelenete egy szogd tálon

Közös jellemzője a legendának és a keleti előzményeknek, hogy a küzdő hősök egyikének döfőfegyvere, kopjája / lándzsája, a másikának íja van.

Nyilvánvaló, hogy a két fél-világi vitéz küzdelmét csak külső beavatkozás döntheti el. „Míg a világ a világ, ők verekedhetnek eggyütt, a’ má’ biztos, mer’ a fél-világnak a tudománya benné van öbenné is, mēg a fiamba’ is. Ők, míg a világ a világ, eggyütt mindé’ verekedhetnek, egymásból’ a vért úgy bontsák ki mind a patak, de itt halott nem lesz. Itt – azt mondja – más megoldás kell!” Az idézett szavakat a főhős ellenfelének az anyja, az Al-Világ boszorkánya mondja, aki a megoldást is tudja: „Világ-Szépségé, majd akit ő kiválaszt, azé’ lesz!”

A leány a magyar hősi epika egyik jelenetében piros, illetve fekete rózsát nyújt át a küzdőknek, s borral kínálja őket. **Alföldi András** volt az, aki rámutatott arra, hogy az ún. serlegkínálás „az egész steppevilág egy sajátos tiszteletadási formája”-ként értelmezendő. A serlegkínálás jelenete nem szerepel a Szent László-legendának sem a szöveges leírásaiban, sem a képi ábrázolásain. A bor, illetve a piros / fekete rózsák átnyújtása helyett a falképeken azt látjuk, hogy a leány László bárdjával elvágja a kun horgasinát. Mint László Gyula fogalmazott: „Nyilvánvaló itt a bikák képében küzdő táltosok meséjének az áthallása, azok is csak Achilles-inukon voltak sebezhetőek.”

Azaz: a mintát adó megrendelő előtt ismert volt a hősöknek állatalakban való küzdelme. Lényegét tekintve, ez a képi fogalmazás ugyanazt a tartalmat, a beavatkozás tényét tárja elénk, az utóbbi kifejezési forma azonban illeszkedik a pogány hősepika keresztyéni átértelmezésére irányuló szándékhoz. „Szent László-legendánk velejében azonos táltosmondáinkkal” – szögezte le László Gyula.

A kozmikus küzdelem legszebb ábrázolásaival az (ázsiai) hunok emlékei között találkozunk. Az ún. ordoszi veretek többsége bronzból készült, de a keshenzuangi temető 1956-ban feltárt 140. számú sírjából előkerült türkizzel díszített arany övveret is. László Gyula volt az, aki felhívta a figyelmet a magyar kutatásban arra, hogy ezen a vereteken a küzdők felett egy

kiterjesztett szárnyú madár „lebeg, világos jelül annak, hogy itt nem hétköznapi életkép visszaadásáról van szó, hanem kultikus küzdelemről”. (3. kép) Erről a madárbrázolásról megállapítható, hogy alighanem a leánynak, a hősepikában gyakorta pacsirta alakjában feltűnő Világ-Szépségének a megjelenítése, akinek a kezéért a küzdelem folyik. A lány tehát – a korábbi vélekedésekkel szemben – szerepel a küzdelmet ábrázoló keleti előzményeken!

Ennek a kozmikus párviadalnak a Kárpátok medencéjéből, az avar korból is

van párhuzama – erre is László Gyula figyelmeztetett. „Úgy látszik, az avarság belső-ázsiai rétege magával hozta ide a Kárpát-medencébe a világfa hitét és a későbbi Szent László-legendá alapját képező kozmikus küzdelem mítoszáét. Megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a magyar néphez is az avar-kor népeitől (az onoguroktól) öröklődött a két mítosz.” Pillanatnyilag magam sem tudok jobb magyarázatot.

Lefejezés

A magyar hősepikára az a jellemző, hogy a győztes megkegyelmez a legyőzöttnek.

„Hétéccaka, hét nap, hét szempillantásig vágták egymást. A hetegyik esztendőre a Dumós-Hátú-Vitéz úgy állott előtte né, ingbe, gatyába’.

– Kegyelém előtted, Szőlő-Szült-Kálmány!”

– mondja legyőzött ellenfele. A kegyelem elnyerésének feltétele az elátkozott világ és hősök megváltása.

Annak a ténynek, hogy a Szent László-legendá falképein a kegyelem megadása helyett lefejezik a kunt, a keresztyéni átértelmezésben van a magyarázata. Az erőszakos leányrabló fővesztéssel bűnhődött tetteért.

Pihenés (4. kép)

A Szent László-legendá zárójelenetének leírása hiányzik a legenda szövegéből, s a feltárt magyar hősepika szövege sem tartalmazza. Kiváló képi párhuzama van viszont az ún. szibériai aranyak között, amelyre a magyar szakirodalomban Nagy Géza hívta fel elsőként a figyelmet. Az aranyból készült övcsatpáron, illetve a középkori falképeken látható jelenet értelmezése azóta is foglalkoztatja a kutatást. A kérdéses övcsatot leginkább az i. e. IV–III. századba szokás keltezni, és a tegez, ill. a női fejdísz formája alapján a szkítákhoz kötik, mások viszont a hu-

▼ 5. kép | A pihenés jelenetét ábrázoló szibériai övveret

nok emlékei közé sorolják. Van olyan felfogás is, amely szerint „...a két azonos mintájú övcsat ősmagyar termék lehet”. Az áttört művű arany övcsatpár mindkét darabján ugyanaz a jelenet, egy kilencágú fa, rajta ún. gorütosz (íj- és nyíltegez), valamint fegyveröv, a fa alatt két férfi, két ló, és egy nő látható. Az ülő férfi mindkét kezével a felnyergelt lovak kantárszárát fogja, a másik férfi a földön fekszik, testével jobb oldalára fordul, mindkét lábát az ülő férfi lábaira fekteti, bal keze a leány ölébe hajtott feje alatt van, jobb keze a deréktájon érinti ismét a testét. A férfi testhelyzete és lehunytt szeme alváásra utal. A magas sapkát és kaftánt viselő leány keze a férfi haját érinti. (5. kép) A hajban való turkálásra **Fettich Nándor** figyelt fel, megállapítva, hogy „...a leány mindkét ábrázoláson keleties kedveskedéssel a vitéz haját tisztogatja”. László Gyula nyomán az arany övcsatpáron és a falképeken látható ábrázolást egyaránt szerelmi jelenetként szokás értelmezni. Az egyik ezt igazolni hivatott érv éppen az alvó hős hajában való turkálás, azaz a fejbenézés, a másik pedig a fára függesztett felszerelés /

fegyverzet. Vélik ezt annak ellenére is, hogy magát az alvást **Demény István Pál** nyomán ma már hősi álomként fogjuk fel, s ezt az értelmezést utóbb László Gyula is elfogadta. A hősi álom oka nyilvánvalóan nem a nász, hanem a két fél-világi vitéznek az egész-világi vitéz címéért folytatott megelőző küzdelme. László Gyula az ábrázolásokat – az általa tudatosított ellentmondások ellenére is – az *Elcsalt menyecske / Molnár Anna* című balladánkkal hozta kapcsolatba. Ez utóbbinak a bevonása a Szent László-legenda értelmezésébe azonban több mint problematikus, mert a legendában, s még inkább az alapjául szolgáló hősepikában lányról, sőt, nyilvánvalóan szüzzről van szó. A balladában viszont egy anya szerepel, aki az öt elcsaló vitéznek, nem pedig megszabadítójának a fejébe néz, férjezett, gyerekes asszony elcsalása pedig nem leányrablás. Az arany övcsatpáron, illetve a középkori falképeken látható ábrázolás értelmezése – bár összefüggésük teljesen nyilvánvaló – nem azonos. Bármennyire is meglepő, eleddig nem-hogy választ nem kerestek rá, fel sem vetették a kérdést: ha az arany övcsat-

páron egy intim, szerelmi jelenet látható, mit keres ott egy másik férfiú? A fára akasztott fegyverzetet, illetve felszerelést illetően László Gyula – Nagy Géza nyomán – így fogalmazott: „Jól látható, hogy a fekvő vitéz tegezét és íját a fára akasztotta”. Azaz, mindketten úgy gondolták, hogy a győztes, alvó vitéz fegyverzete van a fán. Amint azonban majd a továbbiakban látni fogjuk, az íj a Rossz-at megjelenítő vitéz fegyvere, míg a Jó-t képviselő, győztes vitéz mindig lándzsával harcol, amiből viszont az következik, hogy a fára függesztett tegez nem a győztesé, hanem a vesztesé. Ennek bizonyosságaként hozható fel, hogy az arany övcsatpáron nem csupán tegez van a fára függesztve, hanem öv is. László Gyula erre a tényre csupán Grjaznov tanulmányának a megismerésekor figyelt fel, ám átsiklott fölötté. Az utóbbi körülmény kizárja, hogy az öv a fekvő alaké, azaz a győztesé legyen, hisz annak az öve jól láthatóan ott van rajta! Arra utal, hogy az övtől való megfosztás az alávetettség jele. A bemutatott értelmezést az *Irenszej* c. burját hősenek egyik mozzanata is megerősíti. „Fekete palotát látott; / Felhők fölé fúrta csúcsát. / Palota piros falánál, / Palánk szélén, kurta karón / Huszonhét ló feje függött. / Huszonhét legénynek nyila, / Íjja függött kurta karón.” A kiaggatott lófejek és tegezek ugyanazt a tartalmat fejezik ki az idézett hősenekben, mint a kilencvenkilenc koponyából álló kunyhó képze a magyar hősepikában. Azokra emlékeztet, akiknek a világjárása az adott helyen ért kényszerű véget. A jelenet a két fél-világi vitéz párviadalát követő helyzetet örökíti meg. A két – ábrázolásuk alapján is –, eredetileg egyenrangú hős egyikét, a fegyverzetétől és övétől megfosztott vesztest ülve, a lovak kantárát fogva, azaz szolgálaként ábrázolja. Vélhetően ennek jelképes kifejezése az is, hogy a győztes lába a vesztes lábán nyugszik. A szokásos hősepikai fogalmazás szerint a küzdelmet követően „hét nap, hét éccaka, hét szempillantásig” tartó hősi álomba zuhant győztesnek a fejét a lány

ON THE ELUSIVE HUNGARIAN HEROIC TALE, PART 2

During the development of ancient communities, epic stories about supernatural ancestors were treated differently than those about the common folk. In the heyday of clan-based society, these stories were sung as heroic poetry, which then transformed into epical works. For more than one and a half century, the scientific community has argued that only fragments remain of an elusive major Hungarian legend, scattered in chronicles and the oral tradition. Historian István B. Kovács believes that he may have been able to piece together this heroic epic based on the tales told by Viktor Busa of Rimaszécs. This article proposes to present its main elements.

az ölébe veszi, s a hajában turkálva kedveskedik neki. A győztes immáron nem csupán méltó, de jogosult is az „egész-világi-vitéz” címre és Világ-Szépsége kezére. Az a felfogás tehát, amely a tárgyalt nyugat-szibériai arany övcsatpár esetében a fára függesztett fegyverzetben, illetve felszerelésben szerelmi jelképet lát, a továbbiakban tarthatatlan. Más a helyzet a keresztényesített pogány hősepika, azaz a Szent László-legenda esetében. A zárójelenetből hiányzik (a lovakon kívül) a másik férfialak, a főhős legyőzött riválisa – nem véletlenül: őt ugyanis a pogány hősepikai történet átértelmezése következtében, mint leányrablót, már az előző jelenetben lenyakták. Itt nem a legyőzött vitéznek, hanem a pogány hősepika győztes vitézének a szerepét átvevő királynak a fegyverzetét és felszerelését (különböző kombinációkban: lándzsa, kard, illetve mellvért, pajzs, vaskesztyű) látjuk a fán. A szerelmi jelképi interpretáció tehát a legenda esetében továbbra is helytálló.

A falképeken található egyedi mozzanatok is. Kettőre térek ki.

László Gyula volt az, aki éles szemmel felfigyelt a Szent László-legendának a szepességi Vitfalva templomában található ábrázolására, ahol is a lenyakazást bemutató résznél a kun süvege a fára van akasztva, „testét pedig holló és róka tépi”. A kun lándzsára tűzött feje a képciklus zárójelenetében is látható. (6. kép) Ez a jelenet megtalálható a szepesmindszenti, póniki és szentmihályfai freskón is – az utóbbin a szemét vagdaló madár ábrázolásával együtt. A vitfalvi és szentmihályfai falképeken látható ábrázolásnak a tökéletes prózai megfogalmazása egyik történetünk sajátja. Amikor a legyőzött sárkány kegyelmet kér a főhőstől, ő így válaszol: „Nem, csúnya férég! Kutya, holló hordja a szeméd!” (A róka tehát valójában kutya!) Mindez csak megerősíti a fentebb mondottakat.

A vitfalvi falkép egy további mozzanata is különleges és egyedi. A leány ölében fekvő László királyt itt nem a küzdelem szokásos helyszínén, azaz a Világ-Fája alatt ábrázolják. (7. kép) László Gyula ezt a jelenetet így értelmezte:

▼ 7. kép | A korona átadása (Vitfalva, v. Szepes vm.)

„A pihenés »várban« játszódó jelenete az angyalok hozta korona motívumával”. Egy másik helyen megjegyezte, hogy „nem földi, hanem égi hatalmak illették ezzel fejét”, azaz koronája égi korona.

A Gömörben feltárt hősepika egyértelművé teszi, hogy a korona (a kard mellett) az „egész-világi vitéz” jelképe, vagyis viselésére csakis az jogosult, aki győztesen kerül ki a két fél-világi vitéz küzdelméből. S valóban égi korona, hisz átadásának a helyszíne nem valamiféle „vár”, hanem az Ég-Világ, Világ-Szépsége otthona. A vitfalvi képen a koronát angyalok adják át neki, akik a pogány hősepika keresztényi átértelmezését követően a Világ-Szépsége állandó kíséretét képező tündérek szerepkörét örökölték. A korona és kard motívuma, kapcsolódásuk azért is érdemel különös figyelmet, mert egy olyan mozzanatra emlékeztet, amely jól ismert a Képes Krónikából. Ez pedig ama bizonyos várkonyi jelenet, amikor I. András király felszólítja öccsét, Béla herceget (egyébként Szent László apját), hogy válasszon az elébe helyezett korona és kard közül.

▲ 6. kép | „Kutya, holló hordja a szeméd!” (Vitfalva, v. Szepes vm.)